

Din istoria terminologiei zoologice în limba română: *Gramatica fizicii*

DE

Liliana SOARE

Universitatea din Pitești

1. Interesul pentru științele naturale este destul de vechi în spațiul cultural românesc. Științele naturii se studiau încă din secolul al XVII-lea (în Transilvania, la Colegiul Bethlenian din Aiud, unde predă Fr. Páriz Pápai, dar și în Muntenia, la Academia domnească de la Sf. Sava). Tot în aceeași perioadă apar și preocupări ale unor oameni de cultură pentru tezaurul de botanică românească¹. Să-i amintim doar, în acest sens, pe autorul anonim al primului dicționar al limbii române², care prezintă o listă bogată de plante (ierburi, flori, plante medicinale, arbuști, pomi fructiferi, legume etc.)³ și pe brașoveanul Teodor Corbea care, în dicționarul său latin-român⁴, include un număr însemnat de denumiri românești de plante.

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se amplifică acțiunile legate de dezvoltarea științelor naturale. Progresele înregistrate în Europa pătrund și în provinciile românești, în special în Transilvania, unde se înființează primul parc dendrologic românesc (Arboretum de la Simeria, la mijlocul veacului al XVIII-lea); tot aici apar primele orînduiri cu privire la exploatarea și conservarea pădurilor (1781) și se deschide prima școală de silvicultură (la Sibiu, în 1817), spre deosebire de Principate, unde acestea se înființează după 1850⁵. Totuși, de o activitate intensă în domeniul științelor naturale nu se poate vorbi decît după 1830, cînd se înființează, la Iași, Societatea de medici și naturaliști, ce avea ca misiune specială cercetarea florei, faunei și a mineralelor Moldovei.

¹ Informații valoroase la Al. Borza, *Nume românești de plante în vocabulare și dicționare din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea*, în „Cercetări de lingvistică”, Cluj, III, 1958, p. 199-218.

² „*Dictionarium valachico-latinum*”. *Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, 2008.

³ Pentru analiza denumirilor de plante inventariate în dicționar, v. Gh. Chivu, *Nume de plante în „Dictionarium valachico-latinum”*, în Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (eds.), *Limba română. Controverse, delimitări, noi ipoteze*, București, 2010, p. 333-340.

⁴ Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum Valachica interpretatione*, ediție și studiu introductiv de Alin-Mihai Gherman, Cluj-Napoca, 2001.

⁵ V. E. Toma, *Limba științifică românească la începutul epocii moderne (secolele XVIII-XIX)*, București, 2003, p. 24-25.

2. Primul text în care întâlnim un început de terminologie specifică științelor naturii (botanică, zoologie, geologie) în limba română este *Gramatica de la învățătura fizicii*, alcătuit de Amfilohie, episcop de Hotin. Elaborat în jurul anului 1790⁶, este singurul text de popularizare a științei care nu a fost tipărit în timpul vieții autorului, rămânând în manuscris. Scrierea s-a păstrat în două copii, una aflată la Biblioteca Academiei Române, iar cealaltă la Biblioteca Academiei din Kiev. Această a doua copie, cu titlul întreg *Gramatica de la învățătura fizicii, scoasă de pre limba italienească pre limba moldovenească, întru care să cuprindă tot ceea ce omul voiește a ști și a învăța în cer și pre pământ din lucrurile cele mai cunoscute și mai trebuincioase. Anul 1796, april 10*, a fost editată în 1990, de către doi cercetători basarabeni, cu caractere rusești.

Traducere și adaptare a unui manual italian de științe ale naturii, scrierea pune în circulație, în cele patru părți ale sale, terminologii incipiente de specialitate în mai multe domenii: astronomie, geografie, botanică, zoologie, anatomie, fizică, chimie sau geologie⁷.

Textul are o importanță specială pentru istoria terminologiei zoologice în limba română, având în vedere faptul că, în momentul elaborării textului, în spațiul cultural românesc nu exista o tradiție terminologică în acest domeniu⁸. După cum s-a observat, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în operele unor personalități românești precum Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir sau în memoriile unor călători străini care au străbătut teritoriul țării noastre, se găsesc doar date naturaliste răzlete⁹. O scriere în care întâlnim o relativ bogată terminologie zoologică, dar posterioară *Gramaticii fizicii*, este elaborată aproximativ 15 ani mai târziu, între 1804-1808, de către Gh. Șincai. Textul, intitulat *Istoria naturei sau a firei*, a rămas, din păcate, în manuscris¹⁰.

⁶ V. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 19.

⁷ Observații valoroase privitoare la terminologia științifică vehiculată de acest text oferă N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 19-21, 78-79.

⁸ Primul tratat de științe ale naturii, elaborat de către Iacob Cihac, bavarezul cu ascendență cehă, român prin adopție, vede lumina tiparului aproximativ 40 de ani mai târziu, în 1837, la Iași.

⁹ V. *Istoria științelor în România. Biologia*, Emil Pop, Radu Codreanu (coord.), București, 1975, p. 102.

¹⁰ Acesta a fost editat parțial de Florea Fugariu, în *Școala Ardeleană. I. Ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu*. Introducere de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, Editura Minerva, București, 1983, p. 656-672. Despre lexicul biologic (botanic și zoologic) vehiculat (și) de acest text, v. N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 32 și Liliana Soare, *Școala Ardeleană. Aspects of biology terminology*, în „Analele Universității din Craiova”, seria Științe filologice, Lingvistică, XXXII, nr. 1-2, 2010, p. 364-370.

Posedînd cunoștințe vaste din diverse domenii (însușite întîi la școala mănăstirii Putna, apoi în timpul călătoriei de studii întreprinse în 1772 în Italia), Amfilohie a reușit să expună, într-o formă accesibilă, cele mai recente informații de specialitate ce corespundeau nivelului atins de știința contemporană lui în spațiul european. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în cadrul zoologiei se dezvoltau științele speciale: ornitologia, ihtiologia, herpetologia, entomologia, zoofitologia etc. și se sistematizau informațiile privitoare la morfologia, anatomia, fiziologia și embriologia comparată a animalelor¹¹. Lumea animală este împărțită de Amfilohie în șase grupe (numite „feliuri”): *patrupede* (în descrierea acestora se oprește asupra cîtorva familii de mamifere: primat, felide, canide, mustelide, rozătoare etc.), *păsări*, *pești*, *insecte* (numite „gîndaci”), *reptile* (numite „tîrîtoare”) și *moluște* (numite „ghioci”, „scoici” sau „culbeci”). S-a observat că, deși trăsăturile generale ale claselor de animale sînt corect redate, autorul le caracterizează „primitiv și incomplet”¹²; acest fapt este însă firesc: episcopul Amfilohie avea cunoștințe de zoologie, dar nu era un specialist în domeniu; însuși Lineé, de exemplu, nu a reușit să realizeze „o sistematizare veridică a speciilor biologice”¹³. Inexactitățile conținute de lucrare (cîteva dintre acestea oglindind, de fapt, nivelul la care se afla zoologia, ca știință, în perioada respectivă) nu umbresc valoarea științifică a acesteia ori activitatea sa de pionierat în ceea ce privește crearea terminologiei zoologice în limba română.

3. Științelor naturii le este rezervată ultima parte „de la gramatica fizicii”, intitulată: *Pentru gheologhie adică pentru globul pămîntului, pentru pietri, metali, minerali, pentru ape, mări, rîuri, izvoară, sădiri, copaci, viețuiri divini, pentru om, dobitoace, pasiri, pești, tîrîtoare, gîndaci, ghioci, culbeci și alt.* Noțiunile de **zoologie** sînt tratate în capitolul al cincilea (și ultimul, totodată), intitulat: *Pentru zoografie adică vorbire pentru jivini. Pentru trupul omenesc, pentru a sali părți vîrtoase și moi și o tîlcuire pentru fire dobitoacilor, a paserilor, a peștilor, a gîndacilor și pentru celi tîrîtoare. Pentru ghioci, scoice, culbeci și alt. Pentru sănătate, bolnăvire, bătrînețe, pentru somn, visuri. Pentru foame, pentru sete și pentru moarte* (p. 70). În cadrul lucrării, acest ultim capitol are o formulare puțin diferită de cea utilizată în tabla de materii, și anume: *Pentru zoografie adică vorbire au scrisoare pentru jivini, pentru trupul omenesc și pentru a sali părți vîrtoase au tari și moi, o în scurt tîlcuire pentru fire dobitoacilor, a paserilor, a*

¹¹ A. Бабий, *Амфилохие Хотиниул*, Кишинэу, Картея Молдовеняскэ, 1990, p. 57.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 59.

peștilor și pentru gândaci și pentru celi tîrîitoare, pentru ghioci, scoici și altele. Pentru sănătate, pentru bolnăvire, pentru bătrînețe, pentru somn și visuri, pentru foame, pentru sete și moarte (p. 175).

Termenul ce denumește disciplina, **zoografie**¹⁴, primește, la începutul celei de-a patra părți, o scurtă explicație etimologică, urmată de o prezentare a grupelor de animale și a subdomeniilor: „Acest cuvînt zoografie să tîlcuiește o scrisoare pentru fire și pentru apropierea zidurilor veșuitoare, care de noi să cheamă jivini au dobitoace, că să cuprind în șepti feliori de cunoscătorii firii. 1. Neamul omenesc. 2. Celi cu patru picioare. 3. Paserile. // 4. Peștii. 5. Gîndacii. 6. Celi ce să tîrască, șerpîi, vermii și alt. 7. Ghiocii, scoicile și alt.

Noi vom săvîrși în puține cuvinte pentru fieștecare de acest feliu, a lua sama întîmplările celi mai de obște în viața jivinilor, făcînd despărțire: 1. În antropografie, adică pentru trupul omenesc. 2. Zoografie, adică pentru trupul dobitoacilor. 3. Ornitografie, adică pentru fire paserilor. 4. Ihtiografie – pentru fire peștilor. 5. Entomografie – pentru fire gîndacilor. 6. Erpetografie. Pentru a tîrîitoarelor. 7. Zoofitografie. Pentru fire ghiocilor, scoicilor și alti jivini cu coafe” (p. 175).

Capitolul ce tratează noțiunile de zoologie începe *ex abrupto*: „Să zicem ceva și despre istoria dobitoacilor, că să aleg din doao feliori. Din celi cu patru picioare și mai întîi pentru celi ce au unghii de materie, ca de corn. Al doilea celi ce au degite cu unghii ca cîngile și despărțite” (p. 189).

4. Sintaxa textului se caracterizează prin folosirea cîtorva structuri specifice stilului științific: **explicații și exemplificări**: „Unile (*dobitoace*, n.n.) au unghiile despicate la picior, despărțite în patru părți, care să pare că nu rumegă, cumu-i rinocheronte, ipopotamu, trapierota, capibara de la Brasile și alt.” (189); „Dobitoacele să hrănesc în diosebite feliori; unile – din carne și să chiamă mîncătoare de carne, altile – de erbi și oarecarele – de semințe și de grăunțe și alt.” (192); „Unile din jivinile peștilor, numite dobitoace au jivini de mare, au plomîne și respiră ca celi de patru picioare și să unesc a să naște și a să hrăni cu lapte, ca și alti dobitoace” (195) etc., **clasificări**: „Un al patrule feliu de dobitoace de acest feliu sînt care au unghiile ascuțite și undițate, cumu-s cîngile pasirilor de vînat. Și acestea sînt din feliul mîșilor, a cînilor și de celi ce au pele frumoasă, de să fac blane” (190) etc.; **enumeratii**: „Din feliul cînilor să numără: lupii, vulpile, vidra, vițelul de mare și calul și vaca de mare și alti dobitoace streine” (190); „Între acestea de patru picioare

¹⁴ Fonetism învechit. De altfel, în structura termenilor specializați, se remarcă utilizarea exclusivă a elementului de compunere „-grafie” pentru „-loghie/logic”

de feliul mîșilor, să numără: leul, tigrul, pardosul și pantera, adică rîs-bărbat și femee-leu, pardosul lince, mîșă sălbatică și ursul” (190) etc. sau **trimiteri**: „Pliniu zice că au văzut mulți chiți într-un golf de la Aravie lungi de 600 de palmi și groși 360” (196); „Levenochio¹⁵ au luat sama odată în maiurile unei molei că era de acest feliu de jivini mici mai mult decît numărul de oameni ce să află în toată lumea, în tot pămîntul. Iarșile el încă au găsit că într-o găoace de idropiper cuprinde mai mult decît 8 280 000 de aceste micușoare făpturi...” (199); „Cum mărturisește Daler¹⁶, Pliniu și alți dascăli din cei de demult, mai credincioși, cu pricepere au vorbit pentru finice (205-206); „Și pentru ca să te înștiințezi mai bine pentru tîrîitoare, poți să cetești «Istoria firească» de multe părți de a Asiei, Africii și Americii, unde să află mai de multe feliuri de aceste jivini” (202) etc.

Toate acestea subsumează principiile fundamentale ale comunicării științifice, avînd un rol important în diseminarea informațiilor specializate¹⁷.

Structurile terminologice explicative sînt frecvente, fiind o dovadă a faptului că limbajul specializat din domeniul zoologiei se afla într-un proces incipient de constituire: *angvile au hieli* (200), *hieli ori agvile, adică șerpi din apă fără venin* „anghilă” (200), *antropomorfete ori celi cu patru picioare carele au piciorul despărțit în cinci părți, cu unghii mari* (190), *elefante au filu* (190), *ermafrodite adică că au părțile nașterii tot într-un chip amîndouă și sînt și bărbat și femee tot aceeași vreme* (202), *gatul mamon ori moimișe de alti țări* (190), *jivini au dobitoace* (175), *ineli au cercureli* (200), *leocornu adică inorog* (206), *materie veninoasă au otrăvitoare* (201), *membrană au o pele între degite prinsă* (193), *metamorfosi adică schimbare de trup* (197), *raci de mare că să zic gamberiu* „langustă” (202), *rugumă adică mestică* (189), *satir, drac de munte* (205), *(starea lor de) nimfa ori de avrelie* (201), *univalvă adică cu o singură coajă* (202), *urang-utang ori omul sălbatic* (190), *zoofiti adică dobitoc* (204) etc.

5. Lexicul specializat folosit în această lucrare este bogat, fiind creat, conform structurii limbajului științific al perioadei, dintr-o **componentă cultă, neologică și una de tip popular**.

¹⁵ Anton van Leeuwenhoek, naturalist olandez, unul dintre fondatorii microscopiei științifice (1632-1723).

¹⁶ Probabil Albrecht von Haller, anatomist, fiziolog și naturalist elvețian (1708-1777).

¹⁷ Pentru structurile sintactice specifice textelor științifice elaborate în epoca veche a scrisului românesc, v. Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte științifice românești (1640-1780)*, I, în „Limba română”, XXIX, 1980, nr. 2; II. *Stilul textelor lingvistice*, XXX, 1981, nr. 1; III. *Stilul textelor matematice*, XXX, 1981, nr. 2; IV. *Stilul textelor medicale*, XXX, 1981, nr. 3; V. *Stilul textelor filozofice*, XXX, 1981, nr. 5.

5.1. Inventariind numeroasele împrumuturi lexicale, observăm că acestea se referă la: **discipline și ramuri zoologice:** *entomografie* (175 < ngr. εντομογραφία, fr. *entomografie*), *erpetografie* (175 < ngr. ερπετολογία, fr. *herpétologie*), *ihtiografie* (175 < ngr. ιχθυογραφία, fr. *ichtyologie*), *ornitografie* (175 < it. *ornitografia*, fr. *ornithografie*), *zoofitografie* (175 < ngr. ζωο + φυτόν + γραφία), *zoografie* (175 < ngr. ζωογραφία, fr. *zoographie*); **concepte generale:** *antropomorfete* „antropomorf” (pl., 190 < it. *antropomorfiti*, s. m. pl., cf. ngr. άνθρωπος + μορφή), *avrelia* „nimfă” (197 < it. *aurelia*), *embrionul* (195 < fr. *embryon*, it. *embrione*, cf. ngr. Έμβρυον), *ermafrodite* (202, *ermafroditi*, 203 < it. *ermafrodito*, pl. *ermafroditi*, cf. ngr. έρμαφρόδιτος), *metamorfosi* (197 < it. *metamorfosi*), *nimfa* (201 < lat. *nympha*, fr. *nymphé*, cf. ngr. νήμφη), *univalvă* (202 < it. *univalvi*, fr. *univalve*), *vivipare* (190 < it. *viviparo*, fr. *vivipare*); **instrumente specifice:** *microscopion* (193, *microscopio*, 198 < ngr. μικροσκόπιον, it. *microscopio*); **structura anatomică:** *arterii* (199 < lat. *arteria*, fr. *artère*, cf. ngr. αρτηρία), *membro* (203 < it. *membro*), *glandulă* (201 < lat., it. *glandula*), *musculilor* (198 < lat. *musculus*, it. *muscolo*), *nervi* (199, *nervilor*, 198 < lat. *nervus*, it. *nervo*, fr. *nerf*, ngr. νεύρον), *umore* (198 < it. *umore*).

O pondere însemnată o au **zoonimele:** *angvile* „anghilă” (200, *agvile*, 200 < lat., it. *anguilla*, fr. *anguille*), *bambuini* (190 < it. *babbuino*, fr. *babouin*), *camleote* „cameleon” (191 < it. *cameleonte*), *capibara* „porc-de-apă; un fel de șoarece de mărimea unui câine, cu blana bogată, ce trăiește în mlaștinile din America de Sud” (189 < it. *capibara*), *castoru* (190 < lat., fr. *castor*, it. *castoro*), *cocodrili* (191 < it. *cocodrillo*), *dromedariu* (190, *dromedario*, 192 < it. *dromedario*), *elefante* (190 < it. *elefante*), *falene* „fluture de noapte” (197 < it. *falena*), *furmi urus*¹⁸ „urs furnicar” (190 < pos. fr. *ours fourmier*, it. *orso formigaro*), *gamberiu* „langustă” (202, *gamberii*, 203, *gambero*, 203 < it. *gamberio*), *gatul mamon* „specie de maimuță” (probabil cercopitec¹⁹) (190 < it. *gatto mammone*²⁰), *ipopotamu* (190 < it.

¹⁸ După părerea noastră, sintagma apare greșit editată, cu cei doi termeni despărțiți prin virgulă în cadrul unei enumerații (*furmi, urus* [...]), într-un paragraf care se referă la speciile de furnicar. Oferim contextul mai larg în care apare: „11. La acești feliuri de jivini cu patru picioare, să pot ajunge și alt feliu de jivini cu altă orînduială, cumu-s dobitoacele vivipare, că au bot lung cu rît și picioarele despărțite în degite și are dinți, ca ariciul și multi feliuri de altile, cumu-i cîrțița și ariciul alb de la India. 12. Altile, care au botul nu pre lung și picioarele despărțite în degite mari și mici, cumu-i *furmi, urus* (subl. n.) și tamaiduagu de la brasilieni și alt” (190).

¹⁹ Spre acest sens e posibil să trimită și Senisio Angelo, în dicționarul său intitulat *Declarus*, apărut la 1348: „Circopaticus a um, animal quoddam simile simie, sed caudatum, quod dicitur gactumaymuni” (<http://tlio.ovi.cnr.it/TLIO/>).

ippopotamo, ngr. *ἵπποποταμός*), *lince* „linx” (190 < it. *lince*), *pantera* (190 < it. *pantera*, cf. și fr. *panthère*), *pipeltrelu* „liliac” (191 < it. *pipistrello*), *rinocheronte* (190, *rinocheronti*, 191 < it. *rinoceronte*, cf. ngr. *ῥινόκερως*), *struții* (195 < it. *struzzo*), *tamaiduagu* „Tamandua, specie de furnicar mic din America de Sud” (190 < pos. fr. *Tamandou à quatre doigts*²¹), *tigru* (190 < lat. *tigris*, it., fr. *tigre*, ngr. *τήρις*), *trapierota* „tapir” (189 < it. *tapiro*, pos. fr. *tapyire-été*²², cf. port. *tapirete*), *urang-utang* (190, 205 < fr. *orang-outan*, it. *orangutano*), *zoofiti* (204 < it. *zoofito*, lat. *zoophyta*, fr. *zoophyte*, cf. ngr. *ζωόφυτον*) etc.

5.2. O categorie lexicală foarte interesantă este dată de **numele animalelor mitologice**: *arpa* „harpie” (203, *arpiile*, 206 < it. *arpia*, fr. *harpie*), *dragone* (204, *dragoni*, 204, *draghi*, 204 < it. *dragone*, pl. *draghi*), *finice* „pasărea fenix” (204 < it. *fenice*), *grifoni* (204, *grifinii*, 206 < it. *grifone*, cf. fr. *griffon*), *leocorno* „licorn, inorog” (204, *leocorni*, 204 < it., fr. *licorne*), *satir* (205 < it. *satiro*, lat. *satyrus*, fr. *satyre*, ngr. *σάτυρος*), *sirine* „sirenă” (204 < it. *sirena*, fr. *sirène*, cf. lat. *siren*, *-enis*), *unicorno* (203 < it. *unicorno*).

Deși față de existența acestor animale fabuloase Amfilohie manifestă o atitudine critică: „...că unii cred că să fie aceste în lume, iară istoria de dragoni și de leocorni, sirine și alt. nu le dă credințe. Apoi că acei numi nu să găsească în hotărârile filosofești a crăiei de la Londra, carele scoate arătările de la celi mai bune izvoare, mai că din toate părțile lumii. Nici văd a se face clătire în adunarea de hotărârile filosofești a lui Leftorp²³, Iames²⁴ și Ioan²⁵” (204), acesta inserează câteva relatări aparținând altor autori; de exemplu: „*Istorie firească a lumii* are arătări cum că mulți oameni, carele au făcut scrisori pentru leocorni, și mai vîrtos Lavar²⁶ întru a sa călătorie în locurile Abisiniei, zice că acest dobitoc esti de un chip și de o mărime cît un cal făcut

²⁰ Sintagma este atestată în italiană încă din secolul al XIV-lea, în anonimul *Milione di Marco Polo*: „Ca[ccia]gione e ucellagioni si anno assai, e si anno pappagalli bellissimi e di più fatte, e si anno gattimamoni e iscimmie asai” (<http://tlio.ovi.cnr.it/TLIO/>).

²¹ Termenul a fost pus în circulație prin intermediul portughezei (*tamandua*), care l-a preluat din limba tupi, vorbită de băștinașii din Brazilia (*taly* „furnică” + *monduar* „vânător”).

²² Fonetism atestat la 1614, conform *Le Trésor de la Langue Française Informatisé* (<http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?48;s=3225412890;r=4;nat=;sol=0;>).

²³ Probabil Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708), naturalist francez.

²⁴ Probabil John Jonston (Jan Jonston în poloneză, Joannes Jonstonus în latină), naturalist și medic polonez de origine scoțiană (1603-1675).

²⁵ Jan Commelin (Johannes Commelinus), naturalist olandez, autorul, printre altele, al lucrării *Catalogus plantarum indigenarum Hollandiae* (1683) (1629-1692).

²⁶ Probabil Nicolas Lefevre (1620-1674), naturalist și medic francez.

frumos și atocmat. De floare murg întunecat, cu coadă neagră și gios la chișițele picioarilor. Zice iarșile că leocorno de la Tuaca au // coada scurtă și cei de la Ninina, alt ținut dintru aceeași țară, o au lungă mult, încă și coama (Carte 4, foaie 3). Scrie Dumont²⁷ cum că au văzut chipul de un dragone asupra porții de la cetate de Rod. Acest dobitoc are 33 de palme domnești lungime, că strîca toată țara prinpregiur și, cînd au fost ucis deodată de gonțoni, el zice că capu era asemine cu cel de un porc salbatic, dar mai mare, urechile în chipul celor de mul, dinții foarte strînși și lungi, gura largă, ochii adîncăți și aprinși ca niște cărbuni și ave și doauă aripi nu pre mari. Picioarele și coada ca și celi de un șoim, dar tari, și cu unghii ascuțite și otrăvitoare, trupul său era acoperit cu solzi” (204); „Cum mărturisește Daler, Plinio și alți dascali din cei de demult, mai credicioși, cu pricepere au vorbit despre finice. Dar aceea ce-au zis au fost lepădată de multă vreme ca o greșală a oamenilor. Grifinii și arpiile iarșile au loc în istoria firească cestă de acum. Dar dascalii ce-au vorbit au fost defăimați. Scriptura scrie pentru leocornu, adică inorog și de dragoni și ce mai mare parte din cunoscătorii firii au încredințat că cu adivărat să fie acesti dobitoace și încă au și scris, dar pentru rărima și împuținare numărului lor, de care noi nu avem asemănare de vrednicie a să credi au dat pricină cum că n-ar fi mai fost zidiri asemine cu aceste” (206).

De menționat că, în unele cazuri, Amfilohie nu folosește termenii cu sensul lor din mitologie. De exemplu, într-un pasaj, acesta vorbește despre *dragoni*, prin care se referă la o specie de șopîrlă care trăiește pe copaci în unele regiuni tropicale: „Ludolfu²⁸ zice că în Abisinie, în «Istoria ethiopenilor», să găsească dragoni foarte mari, că fac multă stricăciune cu mîncarea, acoperiți de solzi, dar nu sînt veninoși, nici fac răutate, cînd numai mușcă” (204). Prin *satir* sau *cfoemorov*, cărturarul descrie ceea ce ar putea fi foarte probabil *cimpanzeul*: „Istorie pentru sirine și pentru satiri și alt. trag începutul lor de la aceli jivini care au oarecare asemănare cu chipul omului. Între acesti începătoare sînt feliturile de mognițe (urang-utang și cfoemorov) asupra pămîntului. [...] Istorie de cfoemorov este curioză, dar puțin obștită. Care vom zice aice după Daler, carele zice că se găsească la Cfoe, Gvineea și în Agolul Etiopiei. Aravii îl cheamă satir și cred că ar fi de la un neam de om trași. Au capul mare, trupul gros și greu. Picioarele dinainte ca mînule omului și nu au coadă, mărg // cîteodată în doauă picioare, ca omul, și cîteodată în patru. Să hrănesc dă poame și miere sălbatică și fac bătălie neîncetată unii cu alții. Îndrăznesc cîteodată a să pune și împotriva oamenilor înarmați și răpesc

²⁷ Neidentificat.

²⁸ Hiob Ludolf, orientalist german (1624-1704).

fimeile oamenilor. Portughezii îi numesc oameni sălbatici. Daler zice că mai înainte de 30 de ani când el scrie au fost adus în Olanda o fimeie di acest feliu, care au fost arătată lui Enricu Federicu²⁹ cneaz. Ea era de mare cât un copil de trii ani, dar îndoit de groasă, făcută bine și ușoară și ridica lucruri greli și le purta de la un loc la altul. Ave țitele goale și pînticeli. Dar spinarea îi era păroasă, obrazul ei ca un om, nasul țeșit și ascuțit, urechile, pieptul, măselile, cotile, picioarele, pînticile și altile asemenea ca fimeile. Să înălța în doauă picioare de multi ori și merge ca un om, prinde apă cu un păhar și cu o mîină ține // și cu alta be, cu multă asemănare a omului și să acopere și doarme ca un om. Să credi că acest feliu de jivine ar fi dat începutul de zidire a locuinților”. (205). Amfilohie inserează și o experiență personală: „Și afară de această mărturie, zic și eu că am văzut în Roma o jivină asemenea, dar din parte bărbătească. Viind niște africani cu o cămilă albă și numai un moț de spinare și un pelican, care avea gușa cât ar încape un cap de om, spînzurată, și doao moimițe cu pui, de care vin și pe la noi din țara turcească și un satir negru, că-l nume satir și drac de munte, care sta în picioare și rîde. Obrazul lui aseamănă a om, iar urechile mai lungi puțin și late ca a omului și cu barbă, fără de musteți. Buze ca a omului subțiri, numai la gură mai lat și lua castane și altă ce-i da. Strîca cu dinții și curăța cu degitele. Dar pāros peste tot, nu numai la spate” (205).

5.3. Sintagmele terminologice sînt numeroase, dovedind dificultățile întîmpinate de autor în redarea noilor concepte: *celi ce să tîrăsc* „reptile” (175), *cunoscătorii firii* „naturaliști” (206), *(dobitoace) de feliul cînilor* „canide” (190), *(dobitoace) de feliul mîșilor* „felide” (190), *dobitoace au jivini de mare* „animale marine” (195), *femee-leu* „leoaică” (190), *jivini cu coajă* „crustacee” (202), *mîncătoare de carne* „carnivore” (192), *nas lung* „trompă” (191), *(neamul) cu patru picioare* „patrupede” (175), *părțile nașterii* „organe genitale” (202), *țevia grumazului* „esofag” (194), *100 de picioare* „miriapod” (200) etc. Din cauza indigenței limbii și a sărăciei vocabularului științific, unele concepte noi sînt explicate prin **perifrază**: *celi ce au degite cu unghii ca cîngile și dispărțite* „paricopitate” (190), *celi ce au unghii de materie, ca de corn* „imparicopitate” (189), *ducerea paserilor de la o țară la alta* „migrație” (194) etc.

5.4. Terminologia populară cunoaște o pondere însemnată în textul examinat. Aceasta cuprinde două categorii lexicale. Prima este reprezentată de **zoonime**: *ariciul* (190), *aspidă* (200), *broaștele* (191), *broatecii* (191), *brucu* „fluture în toate stările de ontogeneză” (197, *bruchii*, 197), *cacomu*

²⁹ Probabil Friederich Heinrich (1584-1647), prinț de Oran, guvernator al Olandei.

„hermină” (190), *cal de mare* (190), *cămila* (190), *cîrțița* (190), *chitul* (196), *coroi „uliu”* (193), *culbecii „gasteropode”* (200), *gîndacii* (175), *ghioc „scoică marină”* (202), *ghioci*, 202), *gripiții* (193), *guzganu* (190), *jderu* (190), *jivini* (175), *inorog* (204), *încrețitura de mare „burete-de-mare”* (203), *leul* (190), *leviathan* (196), *lipitorile* (200), *lupii* (190), *mîța sălbatică* (190), *midie* (203, *midiile*, 202), *moimițe* (190, *mognițe*, 205), *mulul „catîr”* (189), *nevăstuica* (190), *paingul de mare „păianjen de mare”* (203), *pardosul „leopard”* (190), *paserile* (175), *pelican* (205), *peștii* (175), *scoica* (203, *scoicile*, 175), *selămîndra „salamandră”* (191), *șerpîi* (175), *șoarecile* (190), *șoimi* (193), *ulei „uliu”* (193), *ursul* (190), *vaca de mare „foca cu burtă albă”* (190), *vermii* (175), *vidra* (190), *vipere* (200), *vițelul de mare „specie de focă”* (190), *vulpile* (190), *vulturii* (192) etc. A doua categorie lexicală este formată din **termeni referitori la structura anatomică a animalelor**: *coadă* (196), *criieri* (199), *gheb „cocoașă”* (190), *grumaz* (191), *încheieturilor „articulație”* (198), *înotătoare* (166), *limbă* (194), *maurile „ficat”* (199), *măruntăi „intestine”* (199), *plomîne* (195), *solzii* (196), *ureche* (194), *vine „vene”* (199), *vintrichel „ventricul”* (192), *zgîrciurilor „cartilaj”* (198) etc.

6. După cum se observă din configurația lexicului specializat, împrumuturile lexicale, majoritatea de origine latino-romanică, ocupă o pondere însemnată. Cel mai bine reprezentați sînt termenii folosiți pentru denumirea disciplinei și a subdomeniilor sale și zoonimele. Multe dintre împrumuturi sînt anterioare datărilor stabilite de lucrările lexicografice (de pildă, în DLR, împrumuturi precum: *castor*, *dragon*, *hermafrodit*, *ornitologie*, *panteră*, *urangutan* etc. sînt atestate ulterior elaborării *Gramaticii fizicii*). Totodată, trebuie remarcată și frecvența xenismelor: *avrelio*, *camleote*, *dromedario*, *furmi urus*, *gambero*, *gatul mamon*, *leocorno*, *lince*, *rinocheronte*, *tamaiduagu*, *trapierota* etc. Terminologia populară este bogată, fiind cel mai bine reprezentată tot în sfera zoonimelor. Sintagmele terminologice sînt și ele extrem de interesante din perspectiva soluțiilor găsite de învățatul moldovean pentru transpunerea, în românește, a noilor concepte.

Lucrarea examinată se constituie într-o primă contribuție de zoologie științifică și o primă încercare sistematică de popularizare a unor noțiuni științifice care au avut un rol important în formarea unei concepții mai realiste despre natură. Chiar dacă nu a beneficiat de avantajul tiparului, *Gramatica fizicii* a cunoscut o largă circulație, fiind folosită ca manual în Academia domnească din Iași, unde exista preocuparea ca studiul anumitor discipline să fie reorganizat pe principii educaționale moderne; date fiind aceste fapte, lucrarea reprezintă, fără îndoială, o contribuție fundamentală la

crearea nomenclaturii științifice românești, în general și a celei zoologice, în special.

Izvoare

Amfilohie Hotiniul, *Gramatica de la învățătura fizicii* (1796), redactor responsabil L. S. Dergaciova, prefată de A. I. BABII și Șt. Lupan, glosar de Șt. Lupan, note de A. I. Babii, Chișinău, Editura Știința, 1990, 216 pagini.

Referințe

Бабий, А., *Амфилохие Хотиниул*, Кишинэу, Картея Молдовеняскэ, 1990.

Pop, Emil, Codreanu, Radu (coord.), *Istoria științelor în România. Biologia*, București, 1975.

Toma, E., *Limbaajul științific românesc la începutul epocii moderne (secolele XVIII-XIX)*, București, 2003.

Ursu, N. A., *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.